

Film-Història Junior

Us presentem a continuació dos dels apartats principals del treball de recerca guanyador de la Quarta Edició del Premi Film-Història Junior corresponent a l'any 2018. Es tracta d'*Anàlisi del tractament d'ETA al cinema* de Joan García Ribas, aleshores estudiant de Batxillerat de l'Institut Emperador Carles de Barcelona que va comptar amb la tutoria del professor Juan Roig del mateix centre. El jurat compost per cinc membres de Film-Història va valorar l'exhaustiu repàs a la filmografia, amb la inclusió de documentals i curtmetratges, i l'anàlisi de les temàtiques i tractaments que hi apareixen així com l'aportació d'un dels realitzadors que, recentment han treballat aquests fets històrics en un dels seus darrers films.

Anàlisi del tractament d'ETA al cinema

Treball guanyador de la Quarta Edició
del Premi Film-Història Junior (2018)

JOAN GARCÍA RIBAS
Institut Emperador Carles (Barcelona)

3. Anàlisi sobre el progrés de la temàtica etarra al cinema espanyol

3.1. Primers films: fets reals

Tornant a la fi del franquisme i la nova era democràtica, s'estrena ben aviat *Comando Txikia, muerte de un presidente*, filmada l'any 1976, que relata bastant objectivament la planificació i elaboració de l'atemptat de Luis Carrero Blanco l'any 1973. Aquest film que s'autodeclara antiterrorista pretén relatar de la manera més fidel a la realitat la manera d'actuar i de pensar de l'organització.

I aquest fet, de mencionar una postura antifranquista encara que no es posicioni, demostra la ruptura de la censura franquista i l'inici d'una nova etapa per l'art.

Pocs anys després vindrà *Operación Ogro*, l'any 1979, que explica els mateixos fets que l'anterior film i de manera gairebé exacta, però fent parlar als personatges de manera més política, mostrant molt més les diferents opinions i traient un nou tema: la dissidència a l'organització per part dels propers al diàleg i que opinaven que *l'acció directa* era un mètode únicament necessari en un moment de repressió i no en una democràcia.

També *La fuga de Segovia* (1981) segueix la dinàmica d'interpretar fets reals succeïts en època franquista que deixaven al règim en mala posició i que havien estat

totalment immencionables. Aquest cas és el d'una fuga de vint-i-nou presos que durant la persecució van ésser majoritàriament capturats, amb un mort i quatre en llibertat.

El caso Almeria (1983), en canvi, tracta un succés que té lloc el 1981 i consisteix en la tortura duta a terme per la guardià civil a tres joves suposadament etarres que finalment no ho eren. El fet real va ser un cop dur per a la imatge de la transició democràtica que es comptava amb massa components propis de la dictadura.

Aquestes pel·lícules tracten únicament fets reals i de manera molt objectiva, sense profunditzar molt en assumptes de l'organització i foren els predominants a l'inici de l'era democràtica i sempre es mantindran presents en el cinema sobre terrorisme basc.

3.2. *Terrorisme com a tema secundari*

La dècada del 1980 va estar marcada pels nombrosos i atroços assassinats comesos per l'organització terrorista que va optar per reivindicar-se en una època en la que era més possible assolir els objectius del grup degut al govern progressista del Partido Socialista Obrero Español.

Aquesta va ser la idea d'alguns membres, ja que la resta va optar per tot el contrari: aprofitar el diàleg que permetia el nou govern per no haver de matar més. Això va provocar discussions dins d'ETA, que ja estava dividida en militar i politico-militar. Finalment va ser ETA militar qui va tornar a liderar el grup armat lliure de conformistes.

Tot i la crueltat d'ETA, el món cinematogràfic començava a fer films de ficció on apareixia la dimensió etarra de manera més explícita i profunda, però sense oblidar que era un tema molt minoritari i puntual. Uns exemples són:

Per començar, *La muerte de Mikel*, estrenada l'1 de gener del 1984, és una ficció del director Imanol Uribe (director de *La fuga de Segovia* i de *El proceso de Burgos*, documental sobre el consell de guerra realitzat arran de l'assassinat del comissari de la brigada político-social de Guipúscoa, Melitón Manzanos, en un atemptat d'ETA el 2 d'agost de 1968) que tracta sobre un jove que s'enamora d'un transvestit i és rebutjat pel seu entorn: veïns, companys de partit i família, especialment sa mare que sembla ser qui acaba amb la seva vida de manera desconeguda.

El film, per una part, mostra els prejudicis del seu entorn d'esquerra *abertzale* que critica les seves idees modernes i progressistes, i per l'altra la corrupció policial que acusa en Mikel d'haver col·laborat amb ETA en temps franquistes, i encara que ell ho negui i que el cas estigui amnistiàt, s'abusa de la violència de manera venjativa deixant també en mala posició a la Guardia Civil.

La seguirà *La Rusa* (1987), on es veu clarament com el tema d'ETA es tracta de manera lateral i a l'hora mostra la situació del grup terrorista. Té com a tema principal la relació d'un conseller del president i una jove commoguda per l'esquerra radical, i com a tema secundari, però molt important, les negociacions que té el conseller amb ETA per intentar dialogar i intercanviar propostes. Una sèrie d'incidents efectuats per grups diferents segons la persona que ho digui, fan que les relacions de diàleg es tallin. Aquí es qüestiona si l'assassinat d'un etarra que pretenia dialogar és causa de la pròpia ETA o d'un mercenari contractat per algun membre de l'Estat.

Aquesta qüestió no es resol, i el protagonista mor en les mateixes circumstàncies, deixant com a sospitosos ambdós bàndols.

3.3. Tema “consolidat”

La valentia d'alguns directors a palpar un tema tabú impulsa a altres a fer-ho, i és per això que només és qüestió de temps que els temes sobre ETA passin a un primer pla. És el cas de *Proceso a ETA* (1988), que aprofundeix de manera total en la qüestió. La pel·lícula mostra un segrest fals que permet conèixer un dels mètodes de la banda per obtenir fons econòmics. En aquesta actuació hi participa un noi que dubta del rumb que porta ETA i sobre l'acció directa violenta i la implicació d'innocents. Aquest és l'encarregat de cuidar la segrestada, amb la qual parla bastant i acaba establint una espècie d'amistat, cosa que incrementarà encara més els seus dubtes.

Una nit, i aquest és el punt clau del film, té un somnien el que es planteja un intens debat entre tres punts de vista existents al llarg de la història del conflicte basc: la visió dels nacionalistes bascos capaços de matar per la independència, la dels nacionalistes espanyols que veuen absurd el concepte d'independència ja que és il·legal i un punt de vista neutral que fa una duríssima crítica al sistema establert a Espanya i als seus cossos de defensa i que finalment acaba condemnant, també, el terrorisme. Aquest debat és fruit de la inseguretats del protagonista i la seva necessitat de trobar la posició adequada o una més còmode.

Aquesta pel·lícula, doncs, és una excepció dins d'un període en el que la poca freqüència del tema etarra en el cinema sempre era en un segon pla, ja que és dels films ficticis que tracten la qüestió amb més intensitat.

Tornant a l'estil “típic” de les produccions cinematogràfiques de ficció, *Ander eta Yul* (1989) mostra un progrés substancial en el referent a principalitat del tema, però no assoleix el nivell de l'anterior. En aquesta ocasió és compartirà la temàtica tractada amb la del tràfic de drogues.

El film tracta la vida d'un traficant de drogues que té un amic etarra capficat en l'assumpte de la lluita contra la droga duta a terme per l'organització. Aquesta lluita va tenir una doble intenció: la de netejar la imatge de l'organització, demostrant el seu compromís amb el progrés i la d'evitar que la joventut es tornés addicta i no estigués per la causa nacionalista.

La pel·lícula narra la inserció de l'Ander que surt de la presó i torna al seu poble i com s'ho fa per tornar al tràfic de drogues, mentre es junta amb en Yul, que s'ha integrat a ETA. L'Ander ajuda el seu amic en assumptes de la banda, però quan en Yul descobreix el negoci del seu amic no dubta en matar-lo.

Seguiran en la mateixa línia *Días contados* (1994) i *A ciegas* (1997) en las que ETA té una gran importància en l'argument, però “competirà” amb altres temes com les relacions amoroses i l'ambient “kinki”, com és el cas de *Días contados*, o la fuga d'una integrant de la banda perseguida pels seus companys i la policia per no voler matar com succeeix *A ciegas*. Ambdós casos, el tema terrorista és només la meitat de la trama argumental, però influent.

Arribats a aquest punt, torna a aparèixer una producció, primerament en format de curtmetratge el 1995 i en forma de llargmetratge el 2000, titulat *El viaje de Arián* que tracta de manera total l'assumpte d'ETA des d'un punt de vista intern.

La pel·lícula parla d'una jove que, influenciada per la seva parella, entra a l'organització terrorista tot just enmig d'un segrest en el qual es veu obligada a participar completament. La protagonista mai s'acaba de trobar còmode en la situació en la que es veu ficada, i quan el grup decideix matar la segrestada, només veu una sortida: acabar amb la vida dels seus companys llençant-se amb el cotxe i tots a dintre per un precipici.

Així acabava el curtmetratge, i cinc anys després se li afegí un desenllaç a partir de la situació següent: la noia salta del automòbil abans d'estimar-se. Aleshores la jove

fuig a Barcelona on una companya de la banda l'amaga de la policia sense saber que és ella l'assassina. En assabentar-se'n la mata sense dubtar.

En la dècada del 1990 el nombre de produccions augmenta notablement, encara que poques mostren un canvi relatiu envers el tractament del tema.

Fotograma de *Yoyes* (2000) de Helena Taberna

Coincidint amb l'arribada del nou segle, destaquen tres films basats en fets reals, començant per *Yoyes* l'any 2000 que narra la vida dins de l'organització d'una de les dones més poderoses dintre d'aquesta, l'abandonament del terrorisme i l'intent de reinserir-se a la societat de nou. Ella vol passar desapercibuda, però l'Estat la utilitza en el seu benefici fent propaganda i al descobrir-ho ETA la mata davant del seu fill per "traïdora".

Seguint el corrent de cinema biogràfic apareixeran dues obres del mateix director: *El Lobo* (2004) i *GAL* (2006). La primera parla de la vida d'un infiltrat real que va tenir la policia dins d'ETA que va aconseguir una posició poderosa a la banda i va passar informació al règim de manera que els màxims dirigents de la cúpula d'ETA (pm) varen ser capturats el 1975. Aquest individu va escapar i operar amb cirurgia estètica per no ser reconegut ja que va passar a ser un dels principals objectius d'ETA.

GAL també tracta un fet real sobre "la guerra bruta" contra ETA. Parla de la corrupció policial en temps democràtics per lluitar contra els etarres. Encara que no parla directament de la banda terrorista basca, els Grupos Antiterroristas de Liberación varen ser creats a causa de la banda i formen una part important de la seva història, a més de formar part de la història democràtica espanyola.

Aquests tres films recorden els inicis del cinema tractat, films no ficticis sobre fets remarcables d'ETA, però ara recordats de manera molt més crítica tant amb els terroristes com amb els governs. Això és un fenomen lògic tenint en compte que la

minoria que compon el cinema que tracta aquest tema havia progressat pel que fa l'aprofundiment en la temàtic.

I a partir d'aquesta dècada el nombre tant de pel·lícules de ficció com documentals augmentaran de manera molt significativa, arribant gairebé a doblar la xifra de films produïts anteriorment.

Per part del cinema d'avantguarda, Jaime Rosales presenta un treball basat en un fet real: *Tiro en la cabeza* (2008). Vist des d'un punt de visat allunyat, l'espectador observarà diverses accions protagonitzades per un etarra en les quals mai s'escoltaran els diàlegs i s'acabarà amb l'assassinat de dos guàrdies civils i el segrest d'una senyora per tal de fugir amb el seu cotxe. El públic només és capaç d'escoltar el soroll dels carrers fins al final que es sentiran els trets que acabaran amb la vida de dos joves agents, fent que els espectadors no es posin en la pell del protagonista sinó a una certa distància que impedeix saber que està tramant fins el moment d'actuar, sent així com ho vivien els que convivia amb membres de l'ETA sense saber-ho.

Que un film avantgardista tracti un tema tabú no es d'estranyar, ja que aquest tipus de films intenten experimentar tant amb els límits del medi com amb els de l'home, intentant produir sensacions que el cinema "mainstream" no.

Finalment, la pel·lícula més recent que destaca és *Lasa y Zabala*, del 2014, que relata un cas real de tortura de membres d'ETA en la "guerra bruta" per part de guàrdies civils. Utilitzant escenes força explícites es mostra la brutalitat d'aquests "venjadors" que actuaven per ordre dels més poderosos de manera clandestina i segura.

S'observa que els films més destacats des de l'any 2000 són tots basats en fets real, ja que això permet un aprofundiment en el tema de manera absoluta, ja que un cop trencat el tabú a l'*underground* la intenció és el màxim tractament de la qüestió.

Això no vol dir que siguin els únics films que tractin el tema, inclòs que el tractin de manera principal, sinó que són els que més intenció tenen de tractar el tema, tenint en compte que hi ha films relativament moderns que tracten el tema amb menys implicació tot i que és el principal o almenys forma part de l'argument.

Clandestinos, del 2007, és un exemple de pel·lícula que tracta el fanatisme basc de manera secundària en un moment en el que ja no era inèdit el fet de basar un film en aquesta temàtica. Es narra la fuga d'un jove d'un correccional que planeja fer un atemptat en nom d'ETA. Realment és un pobre noi andalús que viu de la prostitució i que s'enamora d'un membre de la banda i manté una relació amb aquest. El xicot desitja tenir una nova vida i un objectiu definit, i decideix creure's basc i lluitar per la independència amb el terrorisme.

Amb aquest film es demostra que encara que hi hagi un progrés pel que fa la principalitat del tema d'ETA en una sèrie de pel·lícules pioneres, es segueixen fent films no tan evolucionats en aquest aspecte degut potser a què no tothom s'atreveix a parlar intensament de la qüestió o, simplement, perquè no hi ha intenció d'aprofundir sinó que la temàtica terrorista només s'utilitza de suport.

Per això durant els anys 2000, per exemple, es troben films que tracten fets reals, com es veia a finals dels anys 70 i inicis dels 80, films que parlen d'ETA de manera superficial, com al llarg dels 80, i films que en parlen molt profundament com a la dècada del 1990. Això demostra que el cinema d'aquesta temàtica no segueix una tendència única en cada moment històric, sinó que es tracten els diferents aspectes dels què es poden parlar independentment del context històric i de si s'han utilitzat en altres films.

Aquest fet es degut, potser, a la poca producció que ha aportat aquesta qüestió al cinema, cosa que redueix molt la varietat i fa que sigui difícil establir punts en comú per

després comparar i decidir si un film entra en la dinàmica del moment, si existeix, o la trenca.

3.4. Curtmetratges

La realització de curtmetratges prolifera de forma eminentment autodidacta ja que no és un gènere definit en el qual existeixin cànons establerts. Per aquest motiu, el denominat "curt" és una plataforma d'impuls dels nous estils narratius i visuals. La possibilitat de trencar les normes clàssiques i obrir noves tendències de la cinematografia té cabuda en aquestes obres.

Un dels grans problemes a què s'enfronten els curtmetratges és l'absència d'un mercat definit per a aquestes obres. Són encara pocs els mètodes de comercialització de curtmetratges, tenint els festivals especialitzats com a única, i potser no tan minoritari, via de mostrar-se davant la crítica professional i donar a conèixer el talent de molts artistes.

I com no podia ser d'altra manera, en el món dels curtmetratges també s'intenta explotar el tema del terrorisme basc. Aquí succeeix que, igual que en el cinema comercial, la producció és molt reduïda, però, ja que el medi permet crear contingut amb molta més llibertat degut al format *underground*, els pocs curts s'impliquen totalment en el tema. Dos exemples són:

Ehun metro (1985), un curtmetratge que mostra una persecució entre la policia i un etarra que mentre fuig abans de ser assassinat recorda la repressió cap a la seva nació, els ambients que el van portar a ell i a la seva parella a aquest grup terrorista. Aquí ja és veu un progrés respecte a films anteriors, mostrant els sentiments d'un basc que no es sent en absolut espanyol. Podria semblar que hi ha un posicionament a favor del nacionalisme i fins i tot a favor de l'organització, però el que sí que hi ha és una intenció de mostrar el punt de vista de persones implicades en una lluita violenta per la independència.

I *Norte* (2015), en la que una dona expressa tot el seu dolor a causa de la mort del seu marit, un polític assassinat per ETA, a un jove etarra que ha sigut capturat per la policia. Aquest és un film que pretén fer pensar molt a l'espectador i transmetre profundament els sentiments d'una innocent senyora víctima indirecte del grup fanàtic.

3.5. Documentals

Com ja s'ha comentat anteriorment, la indústria dels documentals també s'implica en el tema, i ho fa de manera gradual, amb un increment notable durant les dècades del nou segle.

El format dels documentals permet tractar temes amb molta profunditat i de maneres diferents a la del cinema de ficció, a més de la seva situació menys comercial que permet trencar tabús degut al poc públic.

Les possibilitats que dona aquest medi són molt positives pel que fa la transmissió del missatge al públic degut a la intimitat i humanitat que aporten les entrevistes amb víctimes, amenaçats, polítics i altres persones implicades que són entrevistades en la majoria dels documentals.

Alguns documentals importants són: *El proceso de Burgos* (1979), *Euskadi hors d'État* (1983), *Asesinato en Febrero* (2001), *La pelota vasca. La piel contra la piedra* (2003), *Trece entre mil* (2005), *Barrura begiratzeko leihoak (Ventanas al interior)* (2012), *Tierra de nadie* (2012), *1980* (2013), *Asier ETA biok (Asier y yo)* (2013), *El fin de ETA* (2016), *Olvidados* (2004), *De Echevarría a Etxebarria* (2014).

3.6. Conclusió de l'anàlisi sobre el progrés de la temàtica

En conclusió, el cinema sobre ETA progressa alhora que la banda terrorista pel que fa l'època final en que augmenten les produccions, mentre que el grup és cada cop menys actiu. Però el que personalment crec que fa d'estimulant per a la creació de nou contingut d'aquest tipus de cinema és el pas del temps i el coratge dels directors pioners que impel·leix a altres directors.

És podria dir que la reducció de l'activitat terrorista ha ajudat a accelerar el progrés de la temàtica, progrés que sempre ha existit independentment dels fets reals, com és pot observar en el grau d'aprofundiment en la qüestió que no respon a la realitat sinó a l'evolució pròpia.

4. Subtemes dins de la temàtica d'ETA

Un altre aspecte a analitzar són els temes concrets dins de la temàtica de ETA. Aquests subtemes mostren quins factors són més d'interès o més comercials, o si hi ha un corrent, o corrents, únic en aquesta temàtica o si pel contrari s'exploten, o s'intenten explotar, tots els recursos que ofereix el terrorisme basc en el cinema.

En els diferents films tractats apareixen els subtemes següents de manera que hi ha pel·lícules en les que apareixen més d'un (cal remarcar que a moltes de les pel·lícules analitzades apareixen altres temes com les relacions amoroses, i normalment és mostren fets fora de l'àmbit terrorista). Els classificarem en cinc blocs:

- Fets reals (assassinat de Carrero Blanco, la fuga de Segòvia, etc.) i biografies (9 films).
- Correcte o no, motius i organització (8 films).
- Corrupció policial (tortures i GAL) (5 films).
- Accions verídiques internes: Segrests (2 films), ETA i drogues (1 film), planificació d'un atac (1 film) i fugida d'un etarra tant de la policia com de la mateixa ETA (1 film).
- Fanatisme extrem i inconscient (1 film).

Començant pel principal d'aquests subtemes tractats, els fets històrics reals conformen la meitat de la filmografia analitzada (9 de 18 films) i està present en la temàtica al llarg de totes les èpoques. Aquest subtema es el que inicià el cinema d'ETA i ho va fer amb la narració de l'atemptat de Luis Carrero Blanco per duplicat [*Comando Txikia, muerte de un presidente* (1976) i *Operación Ogro* (1979)] sent l'acció més destacada de l'organització fins el moment i amb un impacte social vist per gran part de la població espanyola de manera positiva encara sent terrorisme.

En el cas d'*Operació Ogro* també apareix un altre tema que serà important i freqüent en la filmografia tractada: el debat moral sobre les accions violentes. Un debat que fa que, ja en la segona pel·lícula d'aquesta temàtica, es mostrin intencions de fer pensar a l'espectador i mostrar-li una altra cara del terrorisme: els problemes interns i diferents opinions. També serveix per conèixer els motius pels quals alguns bascos senten la necessitat d'actuar violentament i alhora els motius que donen altres per acabar amb la lluita armada i aprofitar la nova era democràtica.

Un altre motiu pel que s'opta per aquest subtema, a part de per mostrar més realitats de l'organització, podria ser, i això són només especulacions, per intentar que no es pensi que s'està donant suport al terrorisme i parlar de perquè no és necessària la violència. Això porta a una altra anàlisi que es veurà més endavant que és el posicionament i l'objectivitat o subjectivitat de cada pel·lícula.

Seguint amb els fets reals, es fan dos llargmetratges, *La fuga de Segovia* (1981) i *El caso Almeria* (1984). El primer no aporta res de nou (no apareixen ni tan sols debats morals), però el segon sí. El subtema que apareix per primer cop aquí serà usat igualment en varies de les pel·lícules i conforma el tercer bloc (5 de 19).

Aquest tema és un dels que té una intenció més forta. Es pretén mostrar a la gent que no només els etarres cometes delictes i fins i tot atrocitats, sinó que els cossos de seguretat i l'Estat, o membres importants d'aquest, també. I això és ben cert i de vital importància en la història d'Euskadi Ta Askatsuna i en la història recent d'Espanya.

El subtema en qüestió parla en aquest primer film d'una actuació policial corrupta duta a terme per la pròpia voluntat d'un alt càrrec de la Guàrdia Civil: les tortures i finalment assassinat de tres joves presumptes etarres, que es va descobrir que no ho eren. Una acció purament venjativa, hereva de les actuacions franquistes i presents durant la resta de democràcia. I de igual manera ocorre en la següent pel·lícula: *La muerte de Mikel* (1984), en la que l'única aparició del tema d'ETA en tot el film és precisament aquest subtema, en el que uns policies detenen al protagonista acusant-lo d'haver actuat amb la banda terrorista (tot i que fou en època franquista i el cas estigui amnistià) i apallissant-lo per pura ira venjativa.

Ehun metro (1985) és la següent producció en ordre cronològic i presenta el quart dels subtemes: històries fictícies però verídiques. Aquesta ficció demostra un progrés en vers la voluntat de trencar el tabú que s'ha analitzat anteriorment ja que escapa dels fets reals i es mostra al públic com un gènere més de cinema. En aquest cas es narra la fugida d'un etarra perseguit per la policia i que acaba amb la seva mort. Apareix també la qüestió de per què te la necessitat d'"alliberar el seu poble" d'aquesta manera. Únicament s'expressen els motius que impulsen al nacionalisme basc, sense fer referència a cap mena de debat que contradigui la posició del terrorista.

El 1988 i seguint la mateixa línia apareix *Proceso a ETA* que tracta tant un segrest (una acció fictícia però verídica) com el debat de si és correcte o no l'acció armada. El sùmmum de la reflexió apareix en forma d'un somni que té el protagonista, on es plantegen diferents punts de vista. Es fa un debat entre aquestes ideologies i guanya el pensament que defensa la nació basca però rebutja la violència, fet que mou al protagonista a retirar-se de la banda.

Un any abans, però, surt *La Rusa*, que tracta altre cop la corrupció de l'Estat davant l'assumpte basc encara que de manera subtil, sense donar a conèixer si de veritat hi ha corrupció. És un bon reflex de la situació d'incertesa del moment.

De nou amb les ficcions realistes sorgeixen tres pel·lícules: *Ander eta Yul* (1989), *Días contados* (1994) i *A ciegas* (1997). Les tres narren accions terroristes com la lluita d'ETA contra les drogues, la planificació d'un atemptat a Madrid i la fugida d'una jove que no vol seguir amb el terrorisme respectivament. A més, el 1995, surt un

curtmetratge que es tornaria a gravar, ara en forma de llargmetratge, l'any 2000 que aniria per la mateixa línia narrativa, explicant un segrest fictici que acaba amb la vida de la raptada. Tot i així aquest curt i *A ciegas* també tracten temes d'ètica i en els dos casos les protagonistes han d'acabar enfrontades amb ETA.

Un enfrontament que apareix també al film biogràfic *Yoyes* (2000), que relata la vida d'aquesta dona real exmembre d'ETA que va ser assassinada per aquests a l'intentar reintegrar-se en la societat basca després d'haver deixat l'organització, acusada de traïdora. Altre cop el tema és un fet real amb també l'aparició de subtemes com el conflicte sobre la metodologia de la banda o la mala actuació per part de l'Estat Espanyol que va utilitzar la *Yoyes* com a publicitat quan ella el que volia era passar desapercibuda.

Dos pel·lícules més de temes biogràfics, *El Lobo* (2004) i *GAL* (2006), obres del mateix director, que es mostren molt objectives. La segona d'aquestes és un cas curiós, certament igual que *El caso Almeria*, perquè es tracta la corrupció policial de la Guerra Bruta contra ETA amb els GAL i no les accions de la banda. Aquest és un fet de gran transcendència en la nova era democràtica espanyola, i que s'ha utilitzat en el cinema per fer veure que no només eren els terroristes els que cometien atrocitats. I encara que en el film només s'esmenti a ETA quan es parla de cadàvers, el terrorisme d'Estat és una conseqüència directa del terrorisme basc, i per això ha d'estar inclòs com a subtema. Un subtema que mostra l'actitud dels alts càrrecs de la policia i no des d'un punt de vista etarra.

El mateix passa amb *Lasa y Zabala* (2014), però abans apareix *Clandestinos* (2007), en la que el tema d'ETA apareix tractat d'una altra manera: el terrorisme basc és l'objectiu al que s'agafa un jove desgraciat sense família i que s'ha de prostituir per sobreviure. Per això en aquest cas les actuacions del jove son per pur fanatisme, causat per la falta de motius per viure.

Altrament amb un guió fictici i tractant la moralitat del terrorisme surt el 2015 *Norte*, on un exterrorista i la dona de la seva víctima es troben cara a cara. Durant 15 minuts la dona explicarà el mal causat arribant a fer penedir-se al terrorista i a emocionar al públic.

Finalment, *Tiro en la cabeza* (2008), amb mètodes avantguardistes i hiperrealistes mostra des de la llunyania la vida d'un etarra que topa amb un policia i es veu obligat a matar-lo. Està basada en un fet real i no hi ha cap diàleg que s'escolti, intentant posar-se en la pell d'una persona normal i corrent que es creuava i fins i tot convivia amb etarres d'incògnit.

Els aspectes que es tracten en la temàtica d'ETA mostren al públic sobretot fets reals i importants que els directors consideren necessaris que es donin a conèixer, especialment els casos en que també hi ha una crítica a les actuacions corruptes dels cossos de seguretat. A més a més de la manera d'actuar de la banda, la psicologia dels etarres i els motius a favor i en contra.

5. Posicionament (a favor, en contra) i directors (intencions i opinions)

Després d'haver vist dinou films i havent-me informat de l'argument d'altres, així com de documentals, no és difícil veure una posició unànime en contra del terrorisme i la violència. No només la violència dels nacionalistes bascos, sinó també la dels policies i altres membres de l'Estat que actuen de manera corrupta i cometen atrocitats d'igual magnitud.

Tot i així, s'adopten punts de vista molt objectius pel que fa la manera d'actuar dels membres de l'organització i la seva psicologia, creant personatges humans i verídics, i mostrant els arguments que defensen les diferents postures sorgides arran el terrorisme.

Així doncs, jo he extret algunes conclusions amb l'anàlisi feta fins ara i la millor manera de verificar aquestes idees és amb l'opinió dels mateixos directors.

Justin Webster és el director de *El fin de ETA* (2016), amb un historial de documentals de temàtica espinosa com el terrorisme d'Irlanda, el jihadisme, assassinats, etc.

"Emocionalment, la pau s'ha establert prou per explicar honestament la història", explica el documentalista britànic. "Ara podem començar a fer el primer esborrany de què va passar realment", afegeix.

Amb aquestes paraules es refereix a la història d'ETA com un conte explicat a mitges degut al tabú i a les pors, però un cop en l'era pacífica es podrà parlar de l'assumpte tal com va ser.

Imanol Uribe, una excepció en el panorama cinematogràfic espanyol, director de cinc films sobre ETA, també s'ha manifestat en alguna ocasió:

"S'han fet poques pel·lícules tenint en compte la importància que ha tingut durant quatre dècades a la vida de molta gent", lamenta el director basc. "Ara sembla que és més fàcil abordar el tema, en aquell moment era més complicat", diu Uribe. Altre cop apareix la idea de la poca quantitat de cinema al respecte que hi ha i nova etapa que obre la fi del terrorisme basc.

També parla Julio Medem, que el 2003 va estrenar el documental *La pelota vasca*, una crida al diàleg abordant el conflicte des de perspectives molt diferents, des de víctimes d'ETA fins a familiars dels presos. Ara la cinta es considera un referent, però en el seu moment Medem va patir intents de censura a Sant Sebastià, traves dels exhibidors i acusacions de simpatitzar amb la banda armada.

"En aquell moment utilitzar la paraula diàleg ja et posava en el bàndol dels filoetarres", explica. "No tot és blanc i negre, hi ha colors, hi ha molts colors (...) Però no va interessar escoltar aquests colors".

Medem ens explica de la dificultat de l'època per mantenir posicions que no fossin ni del bàndol terrorista ni de part del govern i expressar-ho en l'àmbit artístic. Diu que no es volien terceres postures.

Un dels cineastes que més clar han parlat sobre el terrorisme d'ETA és Iñaki Arteta, director de documentals com *Voces sin libertad* (2004), *Trece entre mil* (2005), *El infierno vasco* (2008) y *1980* (2013).

"No crec que ja ningú tingui por a que li passi alguna cosa. Ni que ningú n'hagi tingut, excepte potser jo una mica i algú més", respon sobre el silenci del cinema espanyol sobre el tema basc.

Per Arteta, "Té a veure amb l'enfocament que s'ha donat des del món de l'art en general a com enquadrar a un terrorista de tall nacionalista. Perquè com retratar un terrorista d'extrema dreta, això ho té clar tothom. Però a un nacionalista... La gent del cinema no ha volgut endinsar-se en això ". Arteta creu que "més que por, hi ha un rebuig a un tema que els directors intueixen com a molt complicat".

"Mira què es va estrenar el 1980. L'any amb més morts de la banda. La primera d'Almodóvar, una de Julio Iglesias ... Mires les cent i escaig pel·lícules d'aquest any i penses que a Espanya no passava res". Encara que té una frase que convé recordar: "Les pel·lícules que es fan són les que volen els productors".

Al final, lamenta Arteta, "El que no hi ha són bones pel·lícules. De les 50 o així que s'han fet d'ETA, recordo 4 o 5 que podria dir que ho són". Aquests són alguns

comentaris de directors de gran importància per a aquest tipus de cinema que han volgut trencar amb els corrents convencionals apostant per un cinema que porti a la gent a pensar en el tema i a no tenir-li por.

Tots quatre coincideixen en la dificultat que ha hagut a l'hora de tractar la qüestió d'ETA en el cinema a causa de la por. També creuen que ara que sembla que s'ha posat fi al terrorisme basc és quan es podrà parlar sense por i es trencarà definitivament el tabú.

Exactament igual pensa Eduard Bosch, director d'*El viaje de Arián*, que diu el següent:

Creo que el tema era un poco tabú mientras ETA atentaba. Ahora creo que ya no lo es. Antes había cierto miedo a tratarlo por posibles repercusiones. Cuando yo acabe la película y la iba a estrenar miraba si debajo de mi coche había una bomba o no. Una precaución que podría parecer exagerada, pero cuando se trataba de mi familia, prefería hacerlo.

Això respecte al vet social, però també ha opinat sobre la poca implicació dels cineastes:

Creo que el que trata más directamente este aspecto es la mía. Hay otras películas interesantes que lo tratan desde otro punto diferente. La mayoría lo trata de manera tangencial. Creo que ninguna desde este punto de vista.

Igualment parla de la seva intenció crítica quan li pregunto sobre el motiu que el porta a fer la pel·lícula: “El sinsentido de matar por una idea política”, explica. “Creia que había que contar eso mismo en un momento en que los atentados ocurrían y para mi no tenía ningún sentido”.

Idees que convergeixen amb les hipòtesis que he plantejat després d'analitzar les diferents pel·lícules: ETA és un tema que el cinema no ha gosat gairebé tractar i en moltes ocasions ho ha fet de manera massa discreta. També que la causa ha sigut una censura social molt important a més a més d'una por causada pel propi terrorisme i la imatge que donava al públic al parlar del tema. Finalment la idea que en els últims anys el tema ha començat a ser tractat amb més profunditat i que aquesta intenció de trencar el tabú augmentarà encara més en els propers anys.

Conclusions

Un cop analitzats els diferents aspectes que pretenia tractar, exposo les conclusions extretes de cada apartat del treball.

Per començar, amb la recerca de films vaig constatar que les pel·lícules i documentals que tracten el tema d'ETA són escasses i que hi ha un vet per part de la societat respecte aquest tema. Aquest es degut a la por al terrorisme i a la reacció de les seves víctimes. Algú afectat pel terrorisme pot acusar d'estar a favor d'ETA a un director pel sol fet de tractar el tema, i això és el que temen molts artistes.

A continuació, vaig estudiar el context històric dels dinou films amb el seu context històric. Aquí pretenia trobar alguna relació entre aquests dos aspectes, i vaig arribar a la següent deducció: quan menys terrorisme, més producció cinematogràfica. Certament, a mesura que passen els anys, cap a la dècada dels 2000, la banda redueix la seva activitat mentre que augmenta el nombre de films que tracten el tema.

Però hi ha també un altre motiu que justifica el progrés d'aquesta temàtica: a mesura que passen els anys, el prejudici existent respecte a parlar d'ETA i de les seves víctimes va afeblint-se. Això es gràcies a la valentia dels primers directors que tracten la qüestió basca, i que permet que altres segueixen les seves passes. Quants més directors tractin el tema, més s'hi sumaran a la causa, per finalment fer desaparèixer la por dels cineastes a parlar d'ETA. Aquest fenomen ha ocorregut lleugerament i progressivament durant els quaranta anys de democràcia espanyola.

Un altre aspecte que vaig analitzar va ser si la temàtica d'ETA era la principal o bé era secundària en l'argument de les pel·lícules. Resulta que en els films que parlen d'ETA en ocasions no és el tema principal, sinó que és un subtema dins de l'obra. En les pel·lícules basades en fets reals, aquest tema és el principal, però en nou de les dinou obres analitzades, la història és totalment fictícia. Tres d'aquestes parlen purament d'ETA, mentre que la resta comparteixen (amb més o menys importància) altres assumptes. Del visionat de documentals i curtmetratges, dedueixo, sobretot en el cas dels primers, la intenció de ser crítics davant el fenomen del terrorisme i la defensa de punts de vista pacifistes.

Tornant a l'anàlisi dels films seleccionats, m'enfoco en els subtemes dins la qüestió tractada. Aquests subtemes els classifico en cinc blocs, i concloc amb la idea que la principal intenció dels directors és mostrar al públic el rebuig a la violència tant si es causada pel terrorisme com per la policia corrupta. També infereixo que un dels recursos més utilitzats en aquestes pel·lícules és la recreació d'actes o personatges reals amb la intenció de mostrar més objectivament la realitat.

Finalment, l'últim estudi realitzat sobre el cinema d'ETA és la comparació entre alguns comentaris fets per directors amb les conclusions que jo vaig treure de l'observació de les pel·lícules. Aquí es corroboren les idees respecte a l'escàs tractament de la temàtica terrorista en els primers anys i l'augment de produccions en els últims anys i de l'increment, encara major, que hi haurà o cal preveure que hi haurà a partir d'ara. També que es pretenia fer una crítica severa del terrorisme i de la incapacitat que sovint va demostrar l'Estat en moltes ocasions a l'hora de solucionar el conflicte.

Aquestes serien les conclusions envers les qüestions plantejades a l'inici del treball, però tot aquest procés m'ha aportat més coneixements.

Ara conec molt més el període franquista i democràtic de la història d'Espanya i la història i importància d'Euskadi Ta Askatasuna. També he millorat en aspectes d'organització i elaboració d'un treball d'aquesta magnitud, aprenent a cercar informació, fonts i, en aquest cas, les pel·lícules. Òbviament són factors que encara puc millorar més, i dels errors, per exemple, de l'administració del temps comesos en aquesta tasca pretenc aprendre per a futurs projectes.

Considero que he trobat respostes vàlides a les preguntes plantejades i que no he tingut grans dificultats per realitzar el treball.

Annex 20. Filmografia sobre ETA (llargmetratges, curtmetratges i documentals)

- 1977, *Comando Txikia*, de José Luis Madrid.
- 1977, *Estado de excepción*, de Iñaki Núñez.
- 1978, *Toque de queda*, de Iñaki Núñez.
- 1979, *El proceso de Burgos*, de Imanol Uribe.
- 1979, *Operación Ogro*, de Gillo Pontecorvo.
- 1981, *La fuga de Segovia*, de Imanol Uribe.
- 1983, *El caso Almería*, de Pedro Costa.

- 1983, *El pico*, de Eloy de la Iglesia.
- 1983, *Euskadi: hors d'etat*, de Arthur Mac Caig.
- 1983, *La muerte de Mikel*, de Imanol Uribe.
- 1983, *Los reporteros*, de Iñaki Aizpuru.
- 1984, *Goma 2*, de José Antonio de la Loma.
- 1985, *Golfo de Vizcaya*, de Javier Rebollo.
- 1985, *Ehun metro*, de Alfonso Ungría.
- 1986, *El amor de ahora*, de Ernesto del Río.
- 1987, *La rusa*, de Mario Camus.
- 1988, *Ander eta Yul* (Ander y Yul), de Ana Díez.
- 1988, *Proceso a ETA*, de Manuel Macià.
- 1989, *Días de humo*, de Antxon Eceiza.
- 1989, *La blanca paloma*, de Juan Miñón.
- 1991, *Amor en off*, de Koldo Izagirre.
- 1991, *La noche más larga*, de José Luis García Sánchez.
- 1991, *Cómo levantar mil kilos*, de Antonio Hernández.
- 1991, *Todo por la pasta*, de Enrique Urbizu.
- 1992, *La hiedra*, de Antonio Conesa.
- 1993, *Sombras en una batalla*, de Mario Camus.
- 1994, *Días contados*, de Imanol Uribe.
- 1997, *A ciegas*, de Daniel Calparsoro.
- 1997, *The Jackal* (Chacal), de Michael Caton-Jones.
- 2000, *Yoyes*, de C.
- 2000, *Plenilunio*, de Imanol Uribe.
- 2001, *El viaje de Arián*, de Eduard Bosch.
- 2001, *La voz de su amo*, de Emilio Martínez Lázaro.
- 2001, *Asesinato en febrero*, de Eterio Ortega.
- 2001, *Los justos*, de José Antonio Zorrilla.
- 2001, *Antonia*, de Mariano Andrade.
- 2002, *La playa de los galgos*, de Mario Camus.
- 2004, *La pelota vasca*, la piel contra la piedra, de Julio Médem.
- 2004, *Perseguidos*, de Eterio Ortega.
- 2004, *El Lobo*, de Miguel Courtois.
- 2005, *Trece entre mil*, de Iñaki Arteta.
- 2005, *Munich*, de Steven Spielberg.
- 2006, *Agurra! Eduardo Moreno Bergaretxe, Perturen omenaldia*, de Fernando López Castillo.
- 2006, *Esos cielos*, de Aizpea Goenaga.
- 2006, *GAL*, de Miguel Courtois.
- 2007, *Clandestinos*, de Antoino Hens.
- 2007, *Canciones de amor en Lolita's Club*, de Vicente Aranda.
- 2007, *Deabru guztien urtea* (El año de todos los demonios), de Ángel Amigo.
- 2007, *Fuego*, de Damian Chapa.
- 2007, *Corazones de hielo*, de Pedro Arjona.
- 2008, *Tiro en la cabeza*, de Jaime Rosales.
- 2008, *Todos estamos invitados*, de Manuel Gutiérrez Aragón.
- 2008, *Todos los días son tuyos*, de José Luis Gutiérrez Arias.
- 2008, *Futuro: 48 horas*, de Manuel Estudillo.
- 2008, *El infierno vasco*, de Iñaki Arteta.
- 2009, *La casa de mi padre*, de Gorka Mertzán.
- 2009, *Celda 211*, de Daniel Monzón.
- 2009, *Zorion perfektua* (La felicidad perfecta), de Jabi Elortegi.
- 2009, *Itsasoaren alaba* (La hija del mar), de Josu Martínez.
- 2010, *Luna caliente*, de Vicente Aranda.
- 2010, *Carlos*, de Olivier Assayas.
- 2010, *Balada triste de trompeta*, de Alex de la Iglesia.
- 2011, *El caso Calore. Asesinato de un testigo protegido*, de Ángel Amigo.
- 2011, *Al final del túnel*. Bakerantza, de Eterio Ortega.
- 2012, *Dragoi ehiztaria* (El cazador de dragones), de Patxi Barco.
- 2012, *Chronique basque*, de Marie-Paule Jeunehomme.
- 2012, *Barrura begiratzeko leihoak* (Ventanas al interior), de Josu Martínez.

- 2012, *Memorias de un conspirador*, de Ángel Amigo.
- 2013, *Umezurtzak* (Huérfanos), de Ernesto del Río.
- 2013, *Asier ETA biok* (Asier y yo), de Aitor Merino.
- 2014, *Echevarriatik Etxeberriara* (De Echevarría a Etxeberria), de Ander Iriarte.
- 2014, *Lasa y Zabala*, de Pablo Malo.
- 2014, *Negociador*, de Borja Cobeaga.
- 2014, *1980*, de Iñaki Arteta.
- 2014, *Fuego*, de Luis Marías.
- 2015, *Santuario*, de Olivier Masset-Depasse.
- 2015, *Norte*, de Javier García Garrido.
- 2015, *Lejos del mar*, de Imanol Uribe.
- 2016, *El fin de ETA*, de Justin Webster.
- 2017, *Fe de etarras*, de Borja Cobeaga.

Annex 21. Entrevista a Eduard Bosch (director d'El viaje de Arián)

- Quin coneixement i/o relació amb el terrorisme basc tenies, si és que existia, abans de fer el curtmetratge El viaje de Arián?

Viví 5 años en Pamplona y tenía conocidos que sus familias habían sido seguidas y extorsionadas por ETA, tenía conocidos que simpatizaban con Herri batasuna, tenía conocidos cuyo padre o familiar habían sido asesinados por ETA.

- Quin va ser el motiu que et va motivar a fer la pel·lícula sobre aquest tema en concret?

El sin sentido de matar por una idea política.

- Quins aspectes del terrorisme volies tractar específicament i per què?

Esa misma idea.

- Creus que més films han tractat el tema tan específicament com ho has fet tu o han tingut un apropament més tangencial?

Creo que el que trata más directamente este aspecto es la mía. Hay otras películas interesantes que lo tratan desde otro punto diferente. La mayoría lo trata de manera tangencial. Creo que ninguna desde este punto de vista.

- Quina opinió tens de la temàtica terrorista basca com a tema tabú per el cinema o la literatura si és que ho és, i quina opinió tens de com el cinema, en concret, l'ha tractada?

Creo que el tema era un poco tabú mientras ETA atentaba. Ahora creo que ya no lo es. Antes había cierto miedo a tratarlo por posibles repercusiones. Cuando yo acabe la película y la iba a estrenar miraba si debajo de mi coche había una bomba o no. Una precaución que podría parecer exagerada, pero cuando se trataba de mi familia, prefería hacerlo.

Creo que es un tema que da para mucha más literatura y películas. En general mi opinión es que lo ha tratado tangencialmente.

- Hi ha alguna relació entre el moment històric de l'organització terrorista i la decisió de fer una pel·lícula sobre aquest tema?

Sí, totalmente. Creía que había que contar eso mismo en un momento en que los atentados ocurrían y para mí no tenía ningún sentido.

- Durant la filmació i després de l'estrena, vas tenir problemes d'alguna mena per part dels filietarres o bé de les víctimes del terrorisme?

No. El único fue en un pase en el Festival de San Sebastián. Había público de todos los bandos. En la presentación hubo comentarios inoportunos. Durante la proyección hubo gente que marchó. Al final muchas preguntas pero todas razonables.

- Quina rebuda va tenir per part dels especialistes i del públic?

Buena por la crítica. Se estreno en unos 20 cines y aguanto hasta dos meses en cartelera. Fernando Sabater la menciona en un artículo sobre ETA.

<

